

AHMED YESEVÎ'NİN ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİNDEKİ YERİ

MÜJGÂN CUNBUR*

Ahmed Yesevî'nin Türk edebiyatındaki geniş etkisi, özellikle "Hikmet çığırı"nın başlangıcındaki büyük yeri bilinmekte, bu ünlü Türk şairi ve sūfisi birçok bilim adamınca çeşitli biçimlerde değerlendirilmektedir.

Birkaç örnek vermek gerekirse, Macar Türkolođu László Rásonyi *Tarihte Türklük* adlı eserinin bir yerinde "1166 da vefat eden Türkistan Türk edebiyatının ve tasavvufun ölümsüz büyük şairi Ahmed Yesevî, dervişliğin kurucusudur"¹ derken, Selçuk yayılışı çağına rastladığını belirttiği "İslâm'ın mânevî teceddüt devresi"²nden bahsettiği sırada da "Bu yenilikte Türkistan'ın Sayram kasabasında doğan büyük mutasavvıf, Nakşibendî ve Bektâşî tarikatlarının mânevî öncüsü Ahmed Yesevî'nin büyük rolü olmuştur"² diyerek Hoca Ahmed Yesevî'nin bir başka yönüne değinir.

Türkistan Piri diye de tanınan Ahmed Yesevî'nin yaşadığı toprakların tarihiyle ilgili eserlerin yazarı W. Barthold *İslâm Medeniyeti Tarihi* adlı eserinde "XII. asırdan başlayarak, İslâm propagandacıları, Türkler arasında İslâm dinini kuvvetlendirmek için, Türk dilinde bir takım manzûm ve mensûr eserler yazmaya başladılar. Bu nevi eserlerden Hoca Ahmed Yesevî'nin nazımları, hattâ bugüne kadar, halk şâirleri için bir örnek vazifesi görmektedir."³ diye Hoca Ahmed'in "Hikmet"lerindeki amacı gösterirken, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* adlı büyük kitabında Yusuf Hemedânî'nin kurduğu tarikattan bahsettiği sırada "Faal üyeleri arasında Hakîm-Ata ve Ahmed Yesevî gibi bugün bile halk tarafından çok hürmet gören evliyâ vardı."⁴ demektedir. Bu sözleriyle Barthold, Ahmed Yesevî'ye gösterilen saygının sürekliliğini ifade ederken, bir Türk tarihçi Prof. Dr. Erdoğan Merçil, onun etkisinin devamını ele alıyordu:

* Dr. Milli Kütüphane Emekli Başkanı.

¹ Rásonyi, László, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971, s. 189.

² Rásonyi, a.g.e. s. 164.

³ Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İzah ve düzeltmelerle çeviren: M. Fuad Köprülü, 2. bs. Ankara 1963, s. 66. F. Köprülü bu kitabın sonundaki "İzahlar" kısmında (s. 186-199) Ahmed Yesevî'ye geniş bir bahis ayırmıştır.

⁴ Barthold, W., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1990, s. 399.

“Türklerin manevî hayatı üzerinde yüzyıllarca müessir olmuş sûfî şair ve Yesevîlik tarikatının kurucusu Ahmed Yesevî...”⁵

Carl Brockelmann ise şiirdeki etkisi üzerinde durup “Dinî hayat hâlâ, edebiyata da etkili olan tasavvuf vadisinde gelişmekte idi. Doğulu Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevî’nin şiirleri XIII. asırda Anadolu’da onun akidelerini yayan derviş tarikatları vasıtasıyla biliniyordu; onun halk dilinde ve gerçekten Türk malı olan, hecelerini parmakla sayıldığı vezinde meydana getirilmiş olan sanatı, XIV. asrın sonuna kadar yaşamış olan Yunus Emre tarafından Anadolu’da tekrar ele alındı.”⁶ diyordu.

Franz Babinger ise, “Anadolu’da İslâmiyet” adlı makalesinde Ahmed Yesevî’nin Anadolu’ya gelen zümrelerle münasebetinden bahsederek: “Bunlar bir defada memlekete gelmiş değillerdir. Daha Selçuklular zamanında birçok ricâl-i sofîyye, makarr-ı evliyâ olan Buhara’dan gelip Anadolu’ya cemaatle girmişler, orada gerek saray, gerek ahali tarafından hâhişle kabul edilmişlerdir. Mavera’ü’n-Nehr’in çok yüksek tutulan halk velisi Ahmed Yesevî (ölümü 1166, Yesi’de) bunların hepsinin üstadı ve perestidesi idi. Bu itibarla bilhassa Horasan bu yabancı misafirlerin menbaı bulunuyordu”⁷ derken bir yandan Ahmed Yesevî’nin, Anadolu’nun Türkleşmesine tesirinden dolayı yoldan da olsa temas ediyor, öbür taraftan da Yesevî dervişlerinin Anadolu’da ve daha sonra Rumeli’de İslâmiyeti yaymak için yaptıkları “müdhiş misyonerlik faaliyetleri”ne bir kaç kelime ile dokunuyordu.

Alessio Bombaci ise, onu “aziz sufi” ve “bir millî Türk azizi” diye değerlendiren.⁸ Bu değerlendirmelerin çoğu Ahmed Yesevî’nin ermişliğine, etkisi yüzyıllarca sürmüş bir sûfî oluşuna işaretler. Nitekim Türk kültür tarihinde tarikatlerin yerine değinen Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, İslâm dünyasında manevî birliği ve sükûnu temin için oluşan tarikatlerin dördüncüsü olarak Yesevîliği sayıyor ve “Yesevîlik, Türkistan’da Yesi şehrinin Hâce Ahmed Yesevî (ölm. 1166) tarafından kurulmuş olup, tarikat dili de Türkçe idi (Yesevî’nin “Hikmet”leri). Bozkırlı Türkler arasında çok sevilen Hakîm Süleyman Ata (ölm. 1186) sûfîliğe dâir eserleri ile tanınmış

⁵ Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 30.

⁶ Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Türkçeye çeviren: Neşet Çağatay, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 228.

⁷ Babinger, Franz, “Anadolu’da İslâmiyet”, *Dârü’l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sene: 2, Sayı: 3, Temmuz 1338/1922, s. 197.

⁸ Bombaci, Alessio, *Histoire de la Littérature Turque*, Traduite par I. Melikoff. Paris: C. Klincksieck 1968, s. 88.

bir Yesevî idi. Yesevîlik Türkistan'dan, kuzey bozkırlarından başka, Altun-ordu sahasında, Afganistan'da, Horasan bölgesinde yayılırken bir yandan da Mâveraünnehir'de Nakşbendilik (kurucusu Bahâ'üd-din Nakşbend, ölm. 1389) ve Anadolu'da Bektaşî'lik ve benzeri tarikatların ortaya çıkışlarını hazırlamıştı"⁹ diyordu.

Bu değerlendirmeleri özetlemek gerekirse, Hoca Ahmed Yesevî bir şair-sûfi, bir tarikat kurucusu-veli, eski Türk bilgeliğini özünde yaşatan bir hakîm-düşünürdü. Hem de "hikmet" söyleyen bir hakîm idi. Hikmet ise Gazzâlî tarafından "varlıkların en iyisini, bilgilerin en iyisi ile bilmek demektir" Varlıkların en iyisi Allah olduğuna göre hikmet Allah'ı bilmek demektir diye tanımlanmaktaydı.

Ahmed Yesevî'yi, hayatını ve Anadolu'nun Türkleşmesindeki yerini kesin delillerle ortaya koyan tarihî kaynaklarımız yoktur. Onun hayatı menkabeleşip adeta destanlaşmıştır. Tıpkı Türk tarihinin ilk devirleri için bilgi kaynağı sayılan destan, efsane ve menkabe yumağı bu bahiste de baş vurulacak tek merci olarak karşımıza çıkıyor. Ahmed Yesevî ile ilgili olarak günümüze ulaşan tek menâkıbnâme ise, XVI. yüzyılın sonlarında Hazinî tarafından yazılıp III. Murad'a sunulan *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*'dır. Bu eser, Ahmed Yesevî hakkında bugüne kadar yazılmış ilk ve tek büyük kitap olan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* için de hemen hemen tek müracaat kaynağı olmuştur.¹⁰

Bir bilim araştırması için, efsane, destan ve menkabelerin güvenilir bilgi kaynağı olması meselesine gelince bu konuya memleketimizde ilk defa Abdülkadir İnan eğilmiş,¹¹ sonra Dr. Orhan Köprülü bir tez hazırlamış¹² ve nihayet Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak metodolojik bir yak-

⁹ Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1977, s. 325.

¹⁰ Bu eserin tesbit edilebilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. No. 3893'dedir. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2. bs. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı yayını 1966, s. 322-323. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan "Yesevîliğe Dair bazı Yeni Malûmat" (60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul: 1953 DTCF Yayını, s. 523-529) adlı makalesinde (s. 523) bu eserin kaybolduğunu yazmıştır. Prof. Togan'ın bu yanılması Halis Efendi kitaplarının birkaç kütüphaneye dağılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

¹¹ İnan, Abdülkadir, "Epepe ve Hurâfe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi", *Çığır* Kasım 1938, sayı: 71-72.

¹² Köprülü, Orhan, *Tarihî Kaynak Olarak XIV. ve XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Bazı Türkçe Menâkıbnâmeler*, İstanbul 1953, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Kütüphanesi, No. 512. Prof. Fuad Köprülü de "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" (*Bellekten* Temmuz 1943, 7.C. 27. Sayı) adlı makalesinde menakıb kitaplarını da tarihî kaynaklar arasında göstermiştir.

laşım ile menâkıbnâmelerin kültür tarihi için kaynak olacağını delilleriyle ortaya koymuştur.¹³

Ahmed Yesevî ve üzerinde durduğumuz konu bakımından ikinci bilgi kaynağımız Türkistan Piri'nin "Hikmet"leridir. Ancak "Hikmet"ler bahsinde de bazı tereddütler ileri sürülmektedir. Örnek olarak A. Bombaci, Türk edebiyatı tarihinin Ortaasya edebiyatı bahsinde Ahmed Yesevî'nin şiirlerinden bahsederken, hep "Yesevî'ye atfedilen şiirler" ibaresini kullanmakta, bunların doğruluğu hakkında şüpheli ifadelerde bulunmakta, bunların diğer Yesevî dervişlerinin şiirleri ile karışmış olabileceğini söylemektedir. Ancak eserinde Vambéry'nin *Čagataische Sprachstudiend*den aldığı iki şiirin çevrilerini de vermekten geri kalmamaktadır.¹⁴

Divan-ı Hikmet'e Ahmed Yesevî halifelerinin ve dervişlerinin "Hikmet"lerinin karışmış olduğu fikri eskidenberi bilinmektedir. Bu bahsin en önemli yönü "Divan-ı Hikmet" neşrine yıllarını ayırmış olan Prof. Dr. Kemal Eraslan'ın yayımladığı *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler* adlı eserdeki parçalar üzerinde herhangi bir tereddüde yer verilmemesi gerektiğidir. Nitekim bunlardan birinde Ahmed Yesevî "Hikmet" söylemediği bir "Tanrı buyruğu" olarak kabul ettiğini bildirmektedir:

Otuz törtde âlim bolup dâna boldum

Hikmet ayt dip Sübhân idi gûyâ boldum¹⁵

¹³ Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler* (Metodolojik Bir Yaklaşım). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992, XVIII + 130 s. Bu eserde Cevahirü'l-Ebrar bahsi s., 45 dedir.

¹⁴ Bombaci, Alessio, *a.g.e.*, s. 88-89. Prof. Fuad Küprülü'nün bu konudaki tereddütleri için bkz. "Ahmed Yesevî" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, 1. c. s. 213-214.

¹⁵ Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Hazırlayan: Prof. Dr. Kemal Eraslan. Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1983, s. 84. Bundan sonraki şiirlerde verilen (s.) numaraları bu esere aittir. *A.g.e.*, de "Hikmet"le ilgili pek çok örnek vardır. Birkaçı şunlardır:

Sikizimde sikiz yandın yol açıldı
Hikmet ayt dip başlarımga nûr saçıldı (s. 70)

Zikrin aygıl kanlar aksun közleringdin
Hikmet aygıl dürler tamsun sözleringdin (s. 198)

Âşık bolup hikmet aydı Kul Hâce Ahmed
Sıdkı birlen işitkende yüz ming rahmet (s. 250)

Hikmet kıldı mi'râc sözün Kul Hâce Ahmed
Şükür Allâh Mustafâ'ga kıldı ferzend (s. 272)

Yani otuz dört yaşında bilgin ve bilge olduğunu, Tanrı “Hikmet söyle” dediği için de söyleyen olduğunu ifade etmektedir. “Dostlar” redifli bu “Hikmet”; daha sonraki asırlarda Türk halk edebiyatında pek çok benzerlerini gördüğümüz “Yaş destanları”nın ilk örneklerindedir. Bir diğer “Yaş destanı”na da

Yâ ilâhım hamdım birle hikmet ayttım (s. 88)

mısra'ıyla başlamaktadır. Bu ikinci şiirde “zâtı uluğ hâcem” dediği Ulu Tanrı'ya sığınmış vardır ki bu özelliğiyle de “hikmet” bir münacaat niteliği taşımaktadır. Yine bu şiirinde “İhlâs birle yalguz Hakk'a köngül birdim = İhlâs ile yalnız Tanrı'ya gönül verdim” dediği gibi, “Hikmetler”inde Allah sevgisini, İslâm'a ve Hazret-i Muhammed'e karşı beslediği sevgi, saygı ve bağlılığı, İslâm büyüklerine duyulması gerekli hürmeti, imanı, İslâmî değerleri, ahlâkı, dervişliğin güçlüğü, bu yolun Hakk'a ulaştırılan faziletini, dünya mal ve mevkiine güvenmenin boşluğunu dile getirmiş, Muhammed ümmetinden olmanın saadetini hamd ve şükürlerle ifade etmiştir. Bu arada konumuzu dolaylı da olsa ilgilendiren bazı bahislere Türkistan Pîri'nin şiirlerinde yer verdiği görülmektedir. Bunlardan biri vatan bahsidir.

İslâm'da vatana büyük önem verilmiş, özellikle tasavvufta “vatan sevgisi” imanla eşdeğerde sayılmıştır.¹⁶ Yine tasavvufta “Tanrı katı” vatan olarak kabul edilmiş, bu dünyaya geliş bile Tanrı'dan ayrılış gibi ifade olunmuştur. Türklerin de eskiden beri vatanlarına büyük bağlılık gösterdikleri bilinmekte, bu husus yabancı tarihçilerce de doğrulanmaktadır.

Câhiz *Fezâ'ilü'l-Etrak*'ında bu konuda şunları yazar:

“Vatan sevgisi, bütün insanları ve bütün memleketleri kapsıyan bir hususiyet olmakla beraber aralarında benzerlik, uygunluk, vücut benzerliği ve vücutlarındaki terkinin aynı olması dolayısıyla Türkler'de diğer milletlerden daha fazla ve daha köklüdür... Kutayba b. Muslim Türkler'den bahsederken şöyle dedi: “Vallahi, onlar vatanlarına yabanda bağlı develerden daha fazla iştihak duyarlar”. Zira, deve Oman'da iken Basra'daki vatani ve yerini özler. Her şeye basarak, her vâdiyi çiğneyerek, ancak ömründe bir defa geçtiği yollardan memleketine gelir... İşte, bundan dolayı Kutayba bu hususta deveyi mesel olarak getirir.

Mini hikmetlerin âlemga tolğan
İşitmey her kim ölse kılğay armân (s. 274).

¹⁶ “Vatan sevgisi imandandır” mealli bir de hadis vardır.

“Vatan üzerinde titreme, ona iştîyak ve arzu Kur’an’da geçer. İnsanlar arasında dolaşan mushaflarda yazılıdır. Yalnız saydığımız sebeplerden dolayı Türk’ün vatanına karşı duyduğu iştîyak diğer insanlara göre daha fazla ve şiddetlidir.

“Kuvvetli bir azme sahip olmalarından ve alışamadıkları âdetlerden daha fazla Türkleri vatanlarına dönmeye sevkeden başka bir sebep de şudur: Şöyle ki ikamet etmek, bir yerde eğlenmek, uzun müddet kalmak, beklemek, az hareket etmek, az işle meşgul olmak Türkler’e çok ağır gelir. Zirâ onların bünyeleri hareket üzerine kurulmuştur. Durmaktan nasipleri yoktur. Ruhî kuvvetleri bedenî kuvvetlerinden fazladır. Onlar ateşli, harareti, anlayışlı kimselerdir. Hâtıraları çok, bakışları keskindir. Kıt geçimi âcizlik, uzun zaman bir yerde kalmayı ahmaklık, rahatlığı ayakbağı, kanaatkârlığı azimsizlik, muharebeyi terketmenin zillet getireceğini kabul ederler.”¹⁷

Ahmed Yesevî’de de aynı vatan bağlılığı görülmektedir. O bir adım daha ileri giderek vatana bir kudsiyet atfeder ve Türkistan’ı “mübârek” diye vasıflandırır:

Toğgan yirim ol mübârek Türkistan’dın
Bağırımga taşlar urup kildim muna (s. 100)

O mübârek vatandan ayrılmayı, büyük bir acıyı “bağırımga taşlar vurup” kelimeleriyle ifade eder. Yine bir şiirinde

Atım Ahmed Türkistan’dur ilim mening (s. 140)

der. Görüldüğü gibi “vatan” yerine Türkçe “il”i tercih etmektedir. Sohbet meclislerinde kadın ve erkeklerin birlikte olmalarını hoş karşılamayan devrin yöneticileri Ahmed Yesevî’yi cezalandırmak için Baba Maçın adlı bir ulu kişiyi gönderirler. Ahmed Yesevî tarafından yazıldığı tahmin edilen bir hikmette bu olay hikâye edilirken Türkistan Piri’nin bu ülkeden yetiştigi belirtilir:

İşittiler Baba Mâçin ol zamânda
Ahmed atlığ bir şeyh çıkmış Türkistan’da
Sohbet kılmış kız u cevân birlen anda
Men’ itkeli Türkistan’ga kildi dostlar (s. 186)

¹⁷ Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Ankara, 1967, s. 78-79.

Onun asıl “vatan” kelimesiyle adlandırdığı yer “mezar”dır:

Allah allah yir astıda vatan kıldı (s. 70)

Bu kullanış, tasavvuf bakımından mânâlıdır. Mezar, asıl vatana dönüşü sağlayan bir yer olarak kabul edilmiştir.

Tasavvufta vatandan ayrılış, gurbete çıkış, sefere gidiş de önemli bir bahsi teşkil eder. Bir “Hikmet”inde “gurbet” ve “gariblik” konusuna uzun uzun değinir, kendi yoluna girenlerin mutlaka gurbete çıkmaları gerektiğine onları inandırmak için “gurbet”i över ve faziletleri üzerine durur:

Gurbet tigse puhte kılır köp hamlarnı
Dâna kılır hem hâs kılır köp ‘âmlarnı
Kiyer kız ton tapsa yiyür ta’âmlarnı
Anıng üçün Türkistan’ga kildim muna (s. 100)

Yani gurbet kime nasip olsa çok hamları pişirir, halktan kişileri bilgin ve seçkin kılar. Keçeden elbise giyer, bulsa bütün yiyecekleri yer. İşte bunun için Türkistan’a geldim, der.

Bundan önceki dörtlükte Hz. Muhammed ve ashabının da gurbete çıktıklarını örnek olarak gösterir:

Gurbet tigdi Mustafâ dik irenlerga
Otuz üç ming sahâbe hem yârânlarga
Ebubekr u Ömer Osmân Murtazâ’ga
Gurbet tigdi alarga hem aydım muna (s. 100)

Şiirin ilk kıt’asında kendi niyetinden bahseder:

Vâ-dirîgâ netük kılğum garîblıgda
Garîblıgda gurbet içre kaldım muna
Horâsân u Şâm u Irâk niyyet kılıp
Garîblıgı köp kadrını bildim muna

Vah ne yazık gariplikte ne yapacağım? Gariplikte gurbet içinde kaldım. Horasan’ı, Şam’ı ve Irak’ı niyyet kılıp garibliğin değerinin büyüklüğünü bilip öğrendim işte diye, bir yandan garipliğin değerinden bahsederken bir yandan da Anadolu’ya doğru yola çıkacaklara bu seferde nerelere uğrayacaklarını bildirir, adeta yolculuğun plânını çizer.

Aslında gurbetin zorluğu da vardır. Kim gariplikte yüz yıl kalsa yine konuktur, yani bu dünyada misafirdir. Gazneli Sultan Mahmud bile gurbette yani bu dünyada kul olmuştur. “Ey dostlar, ben de gurbette böyle yandım” der.

Ne var ki o, yol göstericisini gurbette bulmuş, gizli yol sırlarını Arslan Baba Ahmed Yesevî’ye gurbette öğretmiş, o da bu sırları görüp öğrenince hayran olmuştur.

Garîbliğda Arslan Babam izlep taptı
Her sır körüp perde birle büküp yaptı
Bihamdillâh kördüm didi izim öpti
Uşbu sırnı körüp hayrân kaldım muna (s. 102)

Bundan sonraki dörtlükte büyük babasının yattığı Aktürbet’ten yani “Sayram = İsficâb veya Akşehir”den Yesi’ye gelişini ve gelişin babasının ruhunca sağlandığını anlatmak ister:

Arzûlık min karındaşlık vilâyetga
Uluğ babam ravzaları Aktürbet’ga
Babam rûhı saldı mini bu gurbetga
Min bilmes min neçük taksîr kıldım muna (s. 102)

Son dörtlükte ise sanki *Fezâ’ilü’l-Etrak*’tan alınan paragraftaki öz vatanına dönüş anlatılır:

Kul Hâce Ahmed sözlegeni Hak’nı yâdı
İşitmegen dōstlarığa kalsun pendi
Gurbetlenip öz şehriğa kaytıp yandı
Türkistan’da mezâr bolup kaldım muna (s. 102)

Aslında onun bir niyeti daha vardır: Kâbe’ye gidip hac görevini yerine getirmek... Bir hikmetine şu beyitlerle başlar:

Niyyet kılduk Ka’bege rızâ bolung dōstlarım
Yâ ölgey-miz kilgey-miz rızâ bolung dōstlarım

Niyyet kılduk Ka’bege Hak Mustafâ ravziğa
Nasîb kılğıl barçağa rızâ bolung dōstlarım

Nasîb bolsa bargay-mız nasîb bolsa kilgey-miz
Ecel yitse ölgey-miz rızâ bolung dōstlarım

Kâbe'ye gitmeye niyet etmiştir, dostlarından razılık diler. Ya orada ölecek, ya da dönüp gelecektir. Hz. Mustafa'nın cennet bahçesini ziyaret etmeyi niyet etmiştir. Bu ziyaretin herkese nasip olmasını ister. Son beyitten anlaşıldığına göre nasipse gidip dönecektir, ancak ecel gelirse ölüp orada kalmayı da gizli bir dilek gibi söylemek ister. Daha sonraki beyitlerden birinde zalimlerden kaçıp, oğul ve kızdan geçip Kâbe'ye doğru göçüp gitmek istediğini dile getirir:

Ka'be sarı köçelük zâlimlerdin kaçaluk
Ogul kızdın kiçelük rızâ bolung dōstlarım (s. 320)

Oğul ve kızdın vaz geçmesi dünya bağlarından kopmayı ifade etmektedir. Bu da akla Attar'ın *Mantıku'l-Tayr*'ında geçen Türkistan Piri'yle ilgili hikâyeyi getirir.

Attar'ın anlattığına göre, Ahmed Yesevî, en fazla iki şeyi sevdiğini, bunlardan birinin yürük kıratı, diğerinin de oğlu olduğunu, ancak oğlunun ölüm haberini aldığı anda bu haberi getirene müjdelik olarak atını bağışlayacağını söylemiştir.¹⁸

Burada bir hususa daha dikkat edilmesi gerekir. Türklerde “at” en değerli üç nesneden biridir. Oğul'sa soyun devamı demektir. Ahmed Yesevî mertebesi yüce bir sûfi olarak, bu beytinde, bu dünya nimetinden ve aile bağından da kopabilecek gücü göstermek istemiştir.

Kâbe niyetiyle ilgili “Hikmet”ini şöyle tamamlar:

Yesevî yumgıl közüngni halkka aytkıl sözüngni
Ka'be'ge sürt yüzüngni rızâ bolung dōstlarım (s. 320)

Kâbe ziyaretleri eskiden “Hac seferi” diye anılmış, harp için çıkılan seferlere yakın değerinde sayılmıştır. Gurbete yapılan seferler içinde bir de fetih ve gazâ niyetiyle yapılanları vardır. Anadolu'nun fethi, İslâmiyetin yayılmasıyla pekçok gazi ve mücahid tarafından bir büyük ideal olarak benimsenmiştir. *Fütûhu'l-Büldân*, *Taberî Tarihi* gibi eserler Anadolu'nun fethine ve bu topraklara yapılan gazalara ait menkabelerle doludur. İlk İslâm-sahâbe gazilerinin bu dileği asırlar boyu Anadolu'nun İslâma açılması, sonunda da İstanbul'un fethi ideali olarak devam etmiştir. Türkler için

¹⁸ Attar, Ferideddin, *Mantık al-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, 2.c. İstanbul, Maarif Vekâleti yayını, t.y. s. 34. Yakın zamanlara kadar Ahmed Yesevî oğlu diye menkıbesi anlatılan Haydar Dede için bkz. Tanyu, *Hikmet: Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara, İlahiyat Fakültesi yayını, 1967, s. 126 v.d.

önce Anadolu, sonra İstanbul, fethi gerekli birer “Kızılelma” olmuştur. İşte gurbet ve gariplikle ilgili “Hikmet”in daha başlangıcında adını anmadan Hoca Ahmed Yesevî “Kızılelma”ya gidecek yolun hedefini belirlemiştir. Asya içlerinden Anadolu’ya geliş, şüphesiz, Ahmed Yesevî’den önce başlamıştır. Örnek olarak büyük mutasavvıflardan Hasanul-Harkanî (öl. 1047) Ahmed Yesevî’nin doğduğu yıllarda Buhara’dan Anadolu’ya gelmiş, Malazgirt zaferinden 24 yıl önce Kars kalesi eteklerinde savaşırken şehid olmuştur. Benzeri büyük sûfilerden başka alpler, alperenler, Horasan erenleri, gaziler, ahiler, abdallar, bacılar boy boy, oba oba, bölük bölük Anadolu’ya gelip yerleşmeye başlamışlardır. Bu hususta Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, toplayıcı vasıflarını önemli bulduğu dört büyük tarikat Kaadirîlik, Kübrevîlik, Ekberîlik ve Yesevîliği saydıktan sonra şunları yazar:

“...Türk sûfilîği insanî, doğru ahlâk ve ruh temizliğini gaye edinmiş ve bu gayesini, kadîm Türk düşüncesinin karakteri gereği olarak, vatan ve ülkü fikirleriyle kaynaştırmıştı. Bu sebeptendir ki, Türk sûfilîğinin temsilcileri ve taraftarları yurt müdafaasında, sınır boylarında ve fütûhatta büyük hizmetler görmüşlerdir. Böylece bozkır Türk “alp”leri Horasan’ın rûhânî atmosferinde, “baba,” “abdâl” gibi deyimlerle anılan Türk şeyhlerinin rehberliğinde, “alp-erenler” olarak, savaş ülkesi Anadolu’da da “gazi”ler sıfatı ile vatanî vazifelerini yapmışlardır.”¹⁹

Prof. Fuad Köprülü’nün bu bahisteki fikirleri şöyle açıklanmıştır:

“Ahmed Yesevî’ye ait menkıbeler ile tarihî rivayetleri tenkidî bir şekilde mezcedersek, yeseviye tarikatının tarihî ve coğrafî inkişafı hakkında şu neticelere varabiliriz: bir Türk sûfisi tarafından hâlis bir Türk muhitinde kurulan bu ilk büyük Türk tarikati, ibtida Seyhun havâlisinde, Taşkent civarında ve şarkî Türkistan’da kuvvetle yerleşmiş, sonra Türk dil ve kültürünün Mâverâünnehir ve Hârizm sahalarında kuvvetlenmesi ile müterafık olarak oralarda da ehemmiyet kazanmıştır. Seyhun vâdisinden ve Hvarizm’den bozkırlara ve Bulgar sahasına yayılan yesevîlik, galiba Moğol istilâsı neticesinde, Horasan, İran, Azerbaycan mıntıkalarındaki Türkler arasında da mevcudiyetini gösterdikten sonra, XIII. asırda Anadolu’ya da girmiştir. Yesevî şeyhlerinin, bazen dervişleri ile beraber küçük zümreler hâlinde, bu muhaceretleri, yavaş yavaş azalmakla beraber, XIV. asırda da devam etti: Hacı Bektaş ve Sarı Saltuk gibi, en maruf Anadolu sûfilerinden başka, Azerbaycan ve Anadolu sahalarındaki bir çok yesevî dervişlerinin an’aneleri XVII. asırda hâlâ yaşıyordu.”²⁰

¹⁹ Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, s. 325.

²⁰ Köprülü, F. “Ahmed Yesevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, s. 213. An’anelerin XVIII. yüzyıldaki yaşayışı için bkz. *Erdem*’in bu sayısındaki “Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâmesi”nde Ahmed Yesevî” adlı makalemize.

Ahmed Yesevî Müslümanlığın şart ve kurallarını, imanla ilgili unsurları ve ahlâkî değerlerini eski Türk töre, gelenek ve ahlâk sistemiyle bağdaştıran, çevresindeki gittikçe genişleyen halkaya kolaylıkla kabul ettirebilen güçlü bir şahsiyettir. Onun bu husustaki çaba ve etkilerini Prof. Köprülü şu şekilde özetler:

“Ahmed Yesevî, Yesî'ye yerleşerek, propagandasını daha ziyade göçebe ve köylü bozkır Türkleri arasında teksif edince, yesevîlik, ister istemez bu muhittin şartlarına tetabuk mecburiyetinde kaldı. Bu Türkler samimî müslüman olmakla beraber, İslâmiyeti anlayışları, tabiatıyla çok sathî ve şekli idi; binaenaleyh yesevîlik bu göçebe Türk muhitinde eski Türk kabîle an'aneleri ile ve paganizm bakıyeleri ile karışmak mecburiyetinde kaldı: nakşibendî an'anelerinde bile Ahmed Yesevî'nin zikir meclislerinde kadınlar ile erkeklerin bir arada buldukları rivayetleri vardır ki, Türk göçebe hayatının bir zaruretidir. Yine nakşibendî kaynakları eski yesevî an'anelerinde, sığır kurbanı, muhtelif şekillere girip uçmak, münafıkları hayvan şekline koymak gibi, kısmen Türk paganizminden ve kısmen budizmden geldiğini bildiğimiz unsarların mevcudiyetini saklayamamaktadır.”²¹

Ahmed Yesevî eski Türk bilgeliğini şahsında İslâmî bir kimlikle hakîmleştirenken eski “Türk alplığı”nı “gazilik”e, yine eski “Türk könilik ve akıllığı”nı “ahilik”e çevirmekte önemli bir rol oynamıştır.

Gerek Gaziliğin, gerekse Ahiliğin, Anadolu'nun Türkleşmesinde çok önemli rolleri ve yerleri vardır. Ahmed Yesevî'nin “Hikmet”lerinde ve onunla ilgili bazı menkıbelerde bu iki kurumla dolaylı da olsa, çok uzaktan da sayılsa bir bağlantı bulunduğu muhakkaktır.

HİKMETLERDE FETİH VE GAZİLİK İLE İLGİLİ MOTİFLER:

Ahmet Yesevî “Gazilik” konusunda bir hazırlık dönemi geçirmiş olmalıdır. *Kur'an*'daki “Fetih müjdesi”yle ilk defa mektepte öğrenciliği sırasında karşılaşmıştır. Bir mısra'ında söylediği üzere “İnnâ fetehnâ'nı okup ma'nâ sordum” demiş, yani Hz. Peygamber'e Mekke fethini müjdeleyen Fetih sûresinin ilk âyeti “İnnâ fetehnâ leke fethen mübinen” âyetini okumuş, anlamını sormuş, “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetihde bulduk” diyen müjdeyi öğrenmiştir. Bilindiği üzere bu âyet gazâ sancaklarının üst taraflarına yazılıp işlenmiş, asırlar boyu, bütün İslâm âleminde sefere çıkan ordular için adeta bir parola olmuştur.

²¹ Köprülü, F., *a.g. madde*, s. 212.

Yine asırlar boyu Türk askeri evinden ve yurdundan ayrılırken “Ya gazi ol, ya şehid” dilekleri ve dualarıyla uğurlanmıştır.

Ahmet Yesevî de denilebilir ki, felsefesini vatan, gurbet, hizmet ve fetih üzerine kurmuştur. Yeni ülkelerin fethi, bu yerlerin İslâm inancına açılması bir hedef, ve bu hedefe varmak Müslümanlara düşen bir görevdir. İşte Ahmed Yesevî gurbete çıkmak üzere hazırladığı zümreleri yani gazileri, ahileri, abdalları, hattâ bacıları bu hedefe doğru yönlendirir. Hikmetlerinde aşkla Tanrı yolu demek olan bu fetih yoluna baş koymayı, Tanrı rızasını kazanmak için ya gazi ve şehid olmayı öğütler:

Âşık yanar halkdın tanar Allah râzı
 Âşıklıknı arzû kılğan şehid gazi
 Hacet irmes âşıklarga köp ü azı
 Katre yaşı Hak Mevlâ'mnı nezri bolgay (s. 244)

yani âşık Tanrı aşkından yanar, halktan kopup ayrılır, Allah da ondan razı olur. Tanrı'ya âşık olmayı dileyen ya şehid ya da gazi olmalıdır. Âşıklara bundan azı çoğu gerekmez. Onların bir damla göz yaşı Hak Mevlâm katında nezir olur, adak sayılır.

Türkistan Pîri'nin bundan sonraki kıt'ada büyük bir coşkunluk içinde günde yüzbin Hak âşığının gazi oluşlarını dile getirdiğini okuruz:

Cünûn içre başın yargan kanı câri
 Zikrin aytsa Allah özi bir ü barı
 Seherlerde kan yığlamak kâr u zârı
 Âşıklarını her kün yüz ming gazi bolgay (s. 244)

Delilikte, yani dervişliğin cünun devresinde başını yaranın kanı akar, Allah'ın zikrini etse, O'nun özü birliğini ve varlığını söyler. Âşığın işi gücü seherlerde kan ağlamaktır. Hergün Tanrı yolunda yüzbin âşık gazi olmaktadır; derken siz de bunlar arasına karışıp bu saadeti bulun demek ister. Zaten kendisi de bu yola başını adamıştır. Sabahları Tanrı'nın huzuruna vardığında tek armağanı gözyaşlarıdır. Çünkü verilecek başka bir şeyi de yoktur:

Kul Hâce Ahmed malı yoktur nezri başı
 Tangla barsa hâcesiga tuhfe yaşı (s. 244)

Ahmed Yesevî savaşla ilgili bir dörtlüğünde bir yandan gazileri yüreklendirirken, diğer taraftan da onlara ölümü hatırlatıp nasıl olsa öle-

ceksiniz, ölürseniz hiç olmazsa Tanrı yolunda ölün, demek ister:

Bu dünyada yügrük atka mingüçiler
Harb küninde mübârizlik kılguçılar
Elmas pulad kılıç kurnı çapkuçılar
Ecel kilse beg u hannı koymas irmiş (s. 236)

Bu dünyada yürük ata binenler, harp gününde savaş edenler, elmas çelik kılıç kuşağı kuşananlar, ecel gelince beyi ve hanı bırakmaz diyen Ahmed Yesevî sorar:

Niçe mingler çerig yıgga hanlar kanı
Bu sözlerni her birisi ma'nâ kânı
Vefâsı yok bî-vefâdur dünya tanı
Gâfil âdem körüp ibret almas irmiş (s. 236)

Binlerce asker toplayan hanlar nerede, hani diye sorup sözlerini, bu sözlerin herbirisi mâna hazinesidir, dünyanın vefası yoktur, onu tanı, çünkü gafil insan görüp ibret almaz imiş, diye sürdürür.

Ahmed Yesevî de o devirdeki her Türk gibi yürük atı olan bir binicidir. Ancak o bir hakîm, bir gönül eridir. Yola çıkardığı elleri oklu yaylı, belleri kılıçlı hançerli, atları üzerinde yeni vatanlarını açmağa, almağa giden ceng erlerinden değildir. Bu yüzden şiirlerinde semboller halinde "at" yerine "Muhabbet Burakı"ndan, silâh yerine "aşk hançeri"nden, "melâmet oku"ndan, "bâtın tigi"nden, "hu kılıcı"ndan, "Hak şemşiri"nden "kılıçtan keskin kıl köprü"den bahseder.

Bunlardan "Muhabbet Burakı" için şöyle der:

Muhabbetni Burâkını minip yörgen (s. 248)
Muhabbetni atı birle yürek dagla (s. 206)

"Melâmet oku", Tanrı aşk kapısını açınca üzerine yağmur gibi yağmış, temreni göğsünü, bağrını parçalamıştır:

Işk bâbını Mevlâm açkaç manga tigdi
Tofrak kılıp hâzır bol dip boynum igdi
Bârân-sıfat melâmetni okı tigdi
Peykân alıp yürek bağrım tiştim muna (s. 56)

“Batın tigi” yani “iç kılıcı” ile nefsinde de parçalamıştır:

“Tig-i bâtin birle nefsnî yançtım muna” (s. 62)

“Hu kılıcı” ile nefsinde kırmayı öğütler:

Hû şemşîrin kolga alıp nefsingni kır” (s. 98)

“Hak şemşiri” yani Hak kılıcı ile nefsinde parçalayanın merd olacağını müjdeler:

Şemşîr-i Hak kolga alıp nefsnî çapkan
Kayda barsaa közni yumup sırnı tapkan
Andağ sırnı tapkan kişi merdân bolur (s. 196)

Bir kıt’asının son iki mısra’ında da Sırat’ın kılıçtan keskin bir köprü olduğunu yalan davada bulunanların ondan geçemeyeceğini haber verir:

Kılıçdın tîz kıl köfrügni atı sırât
Yalgan da’vâ kılğan kiçmey kalar irmiş (s. 226)

Bir beytinde gaziler için sembol olan Hz. Ali’nin kılıcından bahseder:

Sıfat kılsam Ali şîr-i Hudâ’dur
Kim şemşîr birle kâfirni kıradur (s. 288)

“Aşk hançeri”nin de yüreğini nasıl deldiğini bir mısraında dostlarına şikâyet yollu söyler:

Işk hanceri yürek bağrım tildi döstlar” (s. 84)

Bir mutasavvıf olarak onun da savaşması gereken bir düşmanı vardır. Nefis şeytanı dediği bu düşmanla yaptığı savaşı şöyle anlatır:

Leşger tüzüp şeytân birle köp uruştım
Bihamdillâh iki nefsim öldi döstlar (s. 82)

Leşger düzmek, askeri toplayıp savaşa hazırlamaktır. Gazileri hazırlamak, aynı zamanda gelen geçeni, bu arada Anadolu’ya göç edenleri geceleri barındırıp doyurmak için “Rıbat” denilen bir bakıma askeri eği-

ten, bir bakıma sosyal yardım sağlayan bir takım müesseseler kurulmuştur. XII. yüzyılda Türkistan'da kurulan rıbat sayısının 1800 e ulaştığı tarihler yazarlar. Gaziler, ahilerin seyfi kolları buralarda eğitilmişlerdir. Bu rıbatların daha ufakları “zaviye” ve “hankâh” adı altında çoğunca ahiler tarafından Anadolu'da kurulmaya devam etmiştir. Ahmed Yesevî'nin Yesi'deki dergâhının da böyle bir kuruluş olması muhtemeldir. Askerî okul gibi çalışan rıbatların en önemlisi ise Buhara'daki “Nur Rıbatı”dır.

AHMED YESEVÎ'NİN AHİLİKLE İLİŞKİSİ:

Anadolu'nun Türkleşmesinde “Gaziler”den sonra en önemli zümre “Ahiler”dir. Ahmed Yesevî'nin “hikmetler”inde ve onunla ilgili menkabelerde “ahilik” ve “fütüvvet” konusuna ad olarak rastlanmıyor. Ancak gerek “hikmetler” de gerekse menkabelerde bu bahisle yakından ilgili bazı noktalarla karşılaşılıyor. Meselâ bir “hikmet”e bir sofrada daveti ile başlanıyor:

Hû halkası kuruldu ey dervişler kilingler
Hak sofrası yayıldı andın ülüş alınglar

Ahilikte sofranın büyük önemi olup çoğunlukla “Ahi sofraları”na “Hak sofrası” “gök sofrası” adı verilmektedir. Burada da Hak sofrası yayıldı gelip ondan nasibinizi alınız deniyor. Bu beyit Ahmed Yesevî'yle ilgili bir sofrada menkabelerini hatıra getirir.

Çok bilinen menkabe Yesi şehrindeki Karacuk Dağı'nın kaldırılmasına dairdir.

Babasının Aktürbet'indeki dürülüp bağlanmış sofrayı açmağa muvafak olduktan sonra genç Ahmed Yesi'de Karacuk Dağı'nı dualarıyla ortadan kaldırmak için toplanmış olan erenlerin arasına girebilir. Menkabeğe göre Tanrı bereketiyle sofradaki eskiden kalma ekmek kırıntılarını çoğaltır, Yesi'ye toplanmış 9000 kişi bu ekmekleri yiyip doyarlar. Bu bereketli sofrada, ahi sofralarını hatırlatır.²²

C. Cahen “Sur les Traces des Premirs Akhis” adlı makalesinde Ferideddin Attar'dan naklen en eski ahi olarak “Ahi İbrahim”den bahseder.²³ Ahmed Yesevî'nin babasının adı da İbrahim'dir. Bu şeyhin de bir ahi şeyhi olması muhtemeldir.

²² Menkabenin tamamı için bkz. F. Köprülü, *Türk edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 23 v.d. Yesi'den kaldırılan Karacuk Dağı'nın adı, Anadolu'da Diyarbakır'da ve Ankara dolaylarında birer dağın adı olarak yaşatılmıştır.

²³ Cahen, C., “Sur les Traces des Premiers akhis,” *Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara 1953, s. 82.

Yine bir başka menkabeye göre ailesini tahtadan oyduğu kaşık ve kepçelerin parasıyla geçindiren Ahmed Yesevî'nin de bir abhi olabileceği tahmin edilebilir.²⁴ Kaldı ki XVII. Yüzyılda Anadolu'da ve Rumeli'de Yesevî geleneğini yaşatan bazı kuruluşlarda tahtadan kaşık, kepçe ve benzeri şeyler yapımın devam ettiği görülmektedir.²⁵

Konumuz bakımından asıl önemli ip ucu Yesevî tarikatının müstehabları arasında "ahilik"te belli başlı şartlar içinde yer alan "konuk ağırlama" bahsinin bulunmasıdır. Bu müstehablar yani yapılması sevaplı işlerdir, sayıları altı olup şöyle sıralanmıştır:

1. Sevinç ve güler yüzle misafir gözetmek,
2. Kendi haline göre misafir kabul etmek.
3. Misafir ne kadar fazla kalırsa, ganimet bilmek,
4. Misafirliliği uzatmak,
5. Misafir ne isterse yapıp yerine getirmeğe çalışmak,
6. Şeyhe dua etmek.²⁶

Bu altı esas "Fütüvvetnâme"lerde de biraz değişerek yer almış, yalnız zaviyelerdeki konukluk süresi, insanları tenbelliğe ve hazır yiyiciliğe alıştırmamak için üç günle sınırlandırılmıştır. Bu sofralar garip, yolcu, yetim, müslüman, kâfir herkese açıktır.

Ahmed Yesevî bir "Hikmet"inde garib ve yetimler için şunları söyler:

Garîb fakir yetîmlerni könglin avlap
Köngli bütûn halayıkdın kaçtım muna (s. 54)

Garîb fakir yetîmlerni Resûl sordı
Uşol tûni Mi'rac çıkıp dîdâr kördi (s. 54)

Ûmmet bolsang garîblerge tâbi' bolgıl (s. 54)

Garîb fakîr yetîmlerni kılğıl şâdmân
Haklar kılıp azîz canıng eyle kurbân
Ta'âm tapsang cânıng bile kılğıl ihsân
Hakdın iştip bu sözlerni aydım muna (s. 58)

²⁴ Köprülü F. a.g.e., s. 26.

²⁵ Cunbur, M. a.g.m., *Erdem*, c. Sayı, s.

²⁶ Erarslan, Kemal (Hazırlayan): *divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 52 a.g.e., s.

Garîb fakîr yetimlerini her kim sorar
Râzî bolur ol bendedin Perverdigâr (s. 58)

Görüldüğü gibi bütün bu örneklerde garip, fakir ve yetimlere yapılacak yardımların karşılığında Allah'ın rızası, lutfu bir kazanç olarak müjdelenmekte, özellikle yemeğin canla birlikte sunulmasına işaret olunmaktadır.

Ahmed Yesevî üç fütüvvet esası olan “el”, “bel” ve “dil”den de bahseder:

Asâları ilgide himmet kurnı bilide
İzi'm yâdı tilide Allâh diğen dervîşler

Asaları elinde, himmet kuşağı belinde, Rabb'imin yâdı dilinde diyerek bu üçlüye yer verir.

Ahilerin yaran meclislerinden söz ederek

İrenler cemâl körer dervîşler sohbetinde
Yârânlar meclisinde nûr yagar sohbetinde (s. 312)

der. Ahilikte de lokmanın helâlinden yenmesi gerekir. Nitekim Ahmed Yesevî şöyle der:

Lokma helâl taleb kılır yimes harâm (s. 200)

Ahmed Yesevî dergâhından, bir ahi terimi olarak “dükkân” diye bahseder. Orada Tanrı sevgisi anlatılıp öğretildiği için bu dükkânı “aşk dükkânı” diye nitelendirir:

İşksızları kördüm irse yolda kaldı
Ol sebebden ışk dükkânın kurdum muna (s. 72)

diyerek sevgiyi bilmeyenlerin yolda kaldıklarını gördüğü için bu aşk dükkânını kurduğunu açıklar. Bu dükkânın kuruluşu çokça da tâlipler içindir, tâlib gibi dükkân da bir ahi deyimi olarak zaviye ve dergâh yerine kullanılmıştır:

Tâliblerge ışk dükkânın tola kurdum (s. 84)

“Tâlib” ahilikte ilk aşamada bulunanlara verilen addır. Bir beytinde onlara şu öğüdü verir:

Hû erresin alıban nefis başıga salıban
Tüni küni tâlibler cânını kurbân kılinglar (s. 336)

Tâliblerin özelliklerinden bahisle:

Tâlib min dip ayturlar könglide yok zerre şûr
Çın tâlibni sorsangız içi tışı gevherdür. (s. 124)

diyerek “Tâlib benim” diyenlerin gönüllerinde zerrece karışıklık olmadığını, gerçek talibin içinin dışının gevher olduğunu belirtir.

İkiyüzlü şeyhleri, halkı yolundan çıkarınları, şeytan ile gün geçirip işaret edenleri ayıplar, Tanrı didarına sizleri nasıl lâyük kılsın? diye sorar:

Dâm-ı tezvîr koyup halkını yoldın urdung
Şeyhlik kılıp riyâ birle dükkân kurdung
İşret kılıp şeytan birle devrân sürdüng
Didârıga sini ne diy revâ kılsun (s. 146)

Bu dörtlükteki “dükkân” da “zaviye” yerine kullanılmıştır.
Türkistan Pîri “Muhabbet bazarı”ndan söz eder:

Kırk törtümde muhabbetni bâzârıda
Yakam yırtıp yığlap yördüm gülzârıda (s. 88)

Muhabbetni bâzârıda özni satmay
Nefsim mini yüz ming ta’âm tiler döstlar (s. 174)

Bu pazar Tanrı muhabbetinin alınıp verildiği bir yer olarak geçmektedir. Ahmet Yesevî'nin kulların azdığı dünya pazarından da bahis açtığı olur:

Tüşim uzar, burak tozar, kitse bâzâr
Dünya bâzâr içre kirip kullar azar (s. 140)

Aşk yani Tanrı aşkının pazarı ise bir büyük pazardır. Orada ticaret de, kavga gürültü de, hattâ dünya da haramdır:

Işk bâzârı ulug bâzâr sûdâ harâm
Aşıklarga sindin özge gavgâ harâm

Işk yolıga kirgenlerge dünyâ harâm
Her ne kılsang âşık kılığıl Perverdigâr (s. 162)

Tanrı'dan bu aşıklığı niyaz eder.

Hikmetlerde “suda kılmak” yani “ticaret etmek”ten, “Arş u Kürsî bâ-zârı”ndan (s. 292) söz edilir ki bu sonuncu Hz. Muhammed'in inayetinin büyüklüğünü belirtmek için kullanılmıştır.

Bu bahiste ele alınacak son husus “hizmet”tir. Ahmed Yesevî'ye göre gariplere acımak, onları görüp gözetip yardım etmek Peygamber işidir, yani sünnettir. Garip ve yetimlere rızık vermek, onların gönlünü almak Tanrı yolunda hizmettir. Ahilikte de hizmet esastır. Türkistan Pîri, sıkça bu bahse değinir. Kendisine Hak yolunu gösterene nasıl hizmet ettiğini “Hizmet kılıp közüm yummay hâzır turdum “(s. 58) diyerek gözünü yummadan hizmet kılıp hizmet için hazır beklediğini bir mısra'ında dile getirir. Bir diğer mısra'da akıllıysan sen de erenlere hizmet eyle der:

“Âkil irseng irenlerge hizmet kılığıl” (s. 70)

Yirmi yaşında “Pir hizmeti”ni tamamladığını bildirir (s. 74) Bir bey-tinde pir eteğini kuvvetlice tutup hizmet edenin yarı yolda kalmayacağını açıklar:

Pîr etekin muhkem tutup hizmet kılığıl
Hizmet kılğan hergiz yolda kalğanı yok” (s. 118)

Bu arada hizmet kıldım diyen haram yiycilerden yakınır:

Pîr hizmetin kılduk dip tâlib min dip yörerler
Yiben harâm harışnı kulbarıga urarlar (s. 122)

Son mısradaki “harışnı kulbarıga urmak” tabiri mekruhu torbalarına doldurmak, demektir. Ahmed Yesevî, hizmetin gerçekten yapılmasını ister, sözde bırakılmamasını tenbihler. Aynı zamanda hizmet edenin muradına ereceğini de müjdelir:

Hizmet kılığıl pîr-i mugân kolung alsun
Hizmet kılğan muradıga yiter döstlar (s. 170)

Son örnekteki “Pîr-i mugan” mürşid yerine kullanılmıştır.

Ahmed Yesevî Tanrı'ya hizmet için batı Türk illerine yolladıklarını "yol azığınızı tamamlayın, güçlülere karşı hazırlıklı olun, yarı yolda kalmayın" diye uğurlamış. Onların Arap tarihçilerinin de hayranlıkla belirttikleri gibi "büyük bir sessizlik içinde azimli bir ideale doğru gitmeleri"ni sağlamıştır.

Bu ideale doğru yürüyenlere gazi, ahi, abdal, bacı, alp, alperen, Horasan ereni denilmiş, bunlar Anadolu'nun en uç köşelerine kadar Türkleşmesinde rol oynamışlar, içlerinden birkaçı İstanbul'un fethinde dahi bulunmuşlardır. Tanrı hizmeti bildikleri fetihleri gerçekleştirip ideallerine kavuşmakla kalmamışlar. Bir kısmı şehirlere yerleşip kurdukları iş yerleri, dükkânlar, çarşı ve pazarlarla bu yeni yurdun ekonomik hayatına düzen vermişler, bir kısmı şehirleri şehirlere, şehirleri köylere bağlayan yollarda kurdukları zaviyelerde bir yandan gelen gideni barındırıp doyurmuşlar, gariplerin yolcu ve yoksulların güvencesi olmuşlar, bir yandan da ticaret yollarının güvenliğini sağlamışlar, Anadolu'yu bir huzur ve sükûn yurdu haline getirmek için uğramışlardır.

Ahmed Yesevî'nin Anadolu Türk edebiyatındaki etkisi ise Anadolu'nun Türkleşmesinde ve edebiyat dilinin Türkçeleşmesindeki yeri bakımından daha da önemlidir. Yunus Emre'nin ve onu açtığı çığırda yürüyenlerin yetişmesinde Yesevî hikmetlerinin büyük etkisi olmuştur.

Türkistan Pîri'nin "Miskin Ahmed Yesevî" mahlasını kullanışı ile Yunus Emre'nin kendini "Miskin Yunus" diye tapşırmasında bu etkiyi görmek gerekir.

Işkıng kıldı şeydâ mini cümle âlem bildi mini
Kaygum sinsin tüni küni ming sin ok kireksin (s. 326)

beytiyle bir hikmetine başlayan Ahmed Yesevî'ye Yunus Emre'nin

Işkun aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanaram düni günü bana bana seni gerek seni

deyişinde bu etkiyi görmemek mümkün müdür?²⁷

Yunus Emre'nin

Bu yola yarak gerek eksük gerek çok gerek
Key demür yürek gerek bu sarp yola giresi

²⁷ Cunbur, Müjgan, Yunus Emre'nin Ahmed Yesevî'ye Bir Naziresi", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, 1991/1, s. 1-4.

beytini söyleyip ona bu ahengi, bu ses akıcılığı ve kıvraklığını kazandırabilmesi için daha önce Türk şiirine kökende bir akıcılık, uyum ve kıvraklık kazandıran bir ustanın bulunması gerektiği düşünülebilir. Nitekim Ahmed Yesevî daha XII. asırda şiirine bu özellikleri verebilmiş ve şu dörtlük gibi kıt'alar söyleyebilmiştir.

Türlüg aşıım türlüg işim munglug başım
İrdi cânım kitti hûşum aktı yaşıım
Yazuk bilen toldı tükel içim taşıım
Bî-niyâzım açâ bîrsün yolım mening

Ahmet Yesevî'nin Yunus Emre'ye yaptığı etkilerin tesbiti uzun bir konudur. Bu bahsi bu üç noktayla bitirmek gerekiyor.

Sonuç olarak denilebilir ki Ahmed Yesevî'nin etkisi gittikçe genişleyen halkalar halinde önce Yesi çevresini, sonra Ortaasya ve kuzey bozkırlarındaki Türkleri sarmış ve nihayet Batı Türklerine ulaşarak Anadolu, daha sonra da Rumeli'nin Türkleşmesinde rol oynamıştır. Bu hususta bulunabilen deliller pek kesin olmamakla beraber bu destan ve menkabe devri insanının ruh ve şahsiyetiyle bir benzerlik ve yakınlık göstermektedir. Onun doğudaki "hikmet geleneği", batıda asırları ve nesilleri birbirine bağlayan "Yunus Geleneği" olarak doğup devam etmiştir. Bu bile Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya etkisine bir işarettir. Bugün için kesin olarak bildiğimiz bu büyük efsane insanın, Orta ve kuzey Asya Türklüğü için bir manevî sığınak, onlara yaşama gücü veren bir hayat kaynağı olduğudur.

